

A székely-udvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője.

(2 rajzzal.)

A millenáris monographiák érdekében országszerte megindult tudományos bűvárlat révén jutott nekem is osztályrészemül Udvarhely megye őskori leleteinek és telepeinek felülvizsgálata. Ebbeli munkásságom egyik eredményét képezi a Hargita alján elhelyezett s fekvésüknél, stratégiai czélzatuknál fogva Dacia löhadiszállásának s az aranytermő Érczhegység védelmére szánt örvidek, valamint az ahhoz tartozólag a két Küküllő forrásvidékétől az Olt alsó rákosi szorosáig emelt védtöltés, vagyis a Limes dacicus keleti részének régészeti magyarázata.¹ Alábbi soraimban az egész hargita-alji örvonal központi állomásának Székely-Udvarhelyen létező castrumáról és e castrum balneumáról óhajtók a Múzeum-egyletnek beszámolni.

I. A székely-udvarhelyi római castrum helyrajza.

Székely-Udvarhely római emlékeiről az első biztos irodalmi adatokat Szigethy Gyula Mihály collegiumi tanárnak köszönhetjük, aki a Felső-Magyarországi Múzeum 1828. évf. 1471. lapján ezeket írja: E várost a rómaiak Ulidavnak hitták s hogy itt római colonia volt bizonyítják a . . . . . »római mesterség maradványai, merően fekvő kőfalak, pénzek, pogány istenek képei, hamuvedrek, mezei utak « És Orbán Balázs mindenre kiterjedő figyelmét mégis a legújabb időkig elkerülték ezek a nyomok, úgy, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1887. január 25 iki ülésén össze-

¹ A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely megye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszhegytől Alsó-Rákosig. Archaeol. Közlemények XIX. (1895.) kötete 1—54 lap 35 rajzzal.

gelhetett először az 1870-ben bizonytalan helyen felmerült, valamint a Baromvásártérnek 1874-beli területrendezésekor napfényre jutott és Dacia nagyérdemű buvára: Goos Károly néhai segesvári ág. ev. gymnasiumi tanár által először az Archiv des Vereins für Landeskunde 1874. évfolyamában, majd az 1876-ban Budapesten tartott nemzetközi ősembertani congressus tiszteletére a nagy-szebeni honismertető egyesület megbízásából »Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens« cím alatt kidolgozott jelentésben foglalt leletekről nyert értesüléseit. Mindezen adatokat Jakab Elek is feldolgozta »Budvári és budvárkörnyéki leletek« czímmel az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1894. évi ülései egyikén előadott s az Archeologiai Értesítő 1894. január 15-én megjelent 3. füzete 210—216 lapjain közzétett értekezésében.

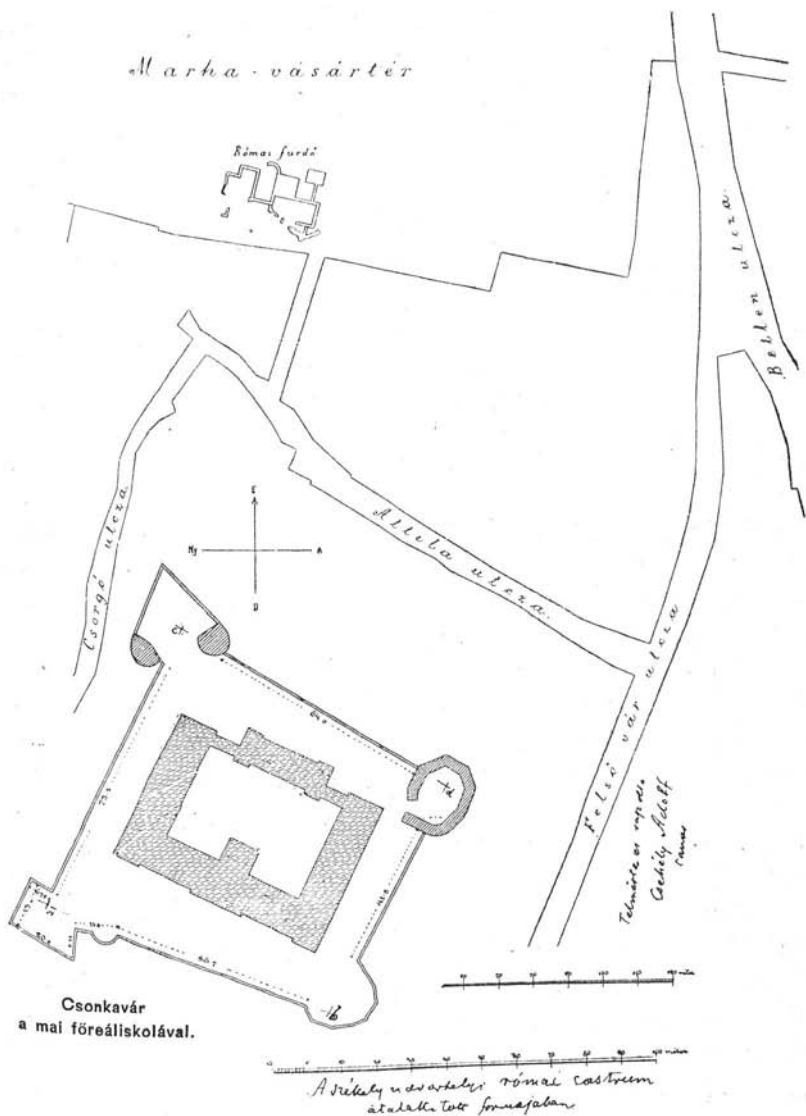
Utídava (Οὐτίδαυα) nevét Ptolemaeus Geographiája¹ a Kr. u. II. század közepén épen Dacia virágzási korából örökíti meg. A második szelvényben 53° 10' szélesség és 47° 40' hosszúság alá sorolt Utídava sem a Tabula Peutingeriánának² a legújabb meghatározások szerint K. u. 365 szept., 366 májusa közti időszakból eredő s egy colmari szerzetes másolatában átörökölt állomási sorozata; sem a szintén régebbi itinerariumokból s a ravenvai névtelen³ által összeállított helynevek között, nem ismétlődik. Goos Károly,⁴ a ki pedig Ptolemaeus helyneveiből *Saudavat* (51° 30' É. sz. 47° 30' K. h.) Zetelekához és *Praetoria Augustat* (52° 15' É. sz. 47° 15' K. h.) Énlakához próbálta osztani, Utídavat a keleti Kárpátokon is kívül a Szereth, Hierassus-Arassus völgynek a Bistrica betorkollásán is felül, majdnem a Moldova beszakadásánál *Bakau* táján kereste és Székely-Udvarhelynek megfelelő nevet, az ó-kor névtárában szorgos kutatás után sem találta meg. Sz.-Udvarhely castrumának elnevezése tehát a jövő problémájául marad; de addig is kétségtelen bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy a helyőrségi táborhelyet Sz.-Udvarhely közepén az u. n. „*Csonkavár*“ képezhetette.

¹ Claudii Ptolemaei Geographia edidit C. F. A. Nobee. Lipsiae 1845.

² Dr. K. Müller Die Weltkarte des Castorius, genannt die Peutingerische Tafel. Einleitender Text von Conrad Miller.

³ Grenovius Anonymus Ravenn. 1722. Pomponium Mela kiadásához csatolva IV. kv. C. 7. 774. laptól.

⁴ Carl Goos Studien zur Geographie und geschichte des traianischen Daciens. A segesvári ág. ev. gymnasium 1873/74. Értesítője.

A székely-udvarhelyi római castrum átalakított formájában.

Az állami főreáliskola épülete által jelenleg elfoglalt belső területén állott az a zárda-templom, melyet Kunits (Dacia Sic.) és Benkő (Milkovia I. köt. 499. l.) minden elfogadható forrás nélkül Szt. László 1073-beli építményének emlegetnek. Az Orbán Baláznál feljegyzett köríves ablakrészletek azonban XIII. századra utalnak inkább. A templommal párhuzamos épületsor a keresztirányúval együtt eredetileg zárda-épület lehetett s utóbb, midőn a János Zsigmond ellen 1562. feltámadt székelység megfenyítésére a segessvári országgyűlés határozatából *Székely-támadt* várává alakították át a régi romokat, ide kerültek a parancsnoksági épületek¹ is, magától érthetőleg úgy a bástyák, mint a külfalak és belső épületek anyagául a régebbi itt létezett épületek s épen az eredeti római maradványok szolgálván. Hisz Udvarhely nevét is a régi, ismeretlen eredetű várra vonatkozathatjuk. Az ott talált *udvarból* alakult azután középkori *Udvarhely* vára, valamint elnevezése is.

Mellőzve a várra vonatkozó további történeti adatokat csupán azt kívánjuk kiemelni még, hogy a János Zsigmond által építtetett négy szögletbástya és azok összekötő falazata által okozott nagy alakváltoztatások daczára még mindig könnyen felismerhetjük a *Csonkavár* alaprajzán a *római castrum egykori* négyszögét. (L. I. rajz.) A külső sánczok eredete is római s a *Székely-támadt* építőinek alig kelle azokon a haladott katonai követelményekhez s a löfegyverekhez mérten valamit átalakítani. Sőt az ily szerkeretű és mély sánczaikkal, szabálytalan alakjukkal feltűnő „*földvárakat*“ egész Daciában még a rómaiaknál is régibb s épen dáki eredetűnek ismertem fel. Így Hunyadmegyében az Algyógy-Csigmo határán épült *Gemizara* castruma is egyenetlenül kimetszett földvárat képez. Háromszéken *Komollót* tekinthetjük a székely-udvarhelyi *vár* méltó párjának. Erre emlékeztet a Maros völgyén Vécs vára, a *szentpéterfalvi* végvár az Egregynél (Zilah mellett) stb. A délről bevezető és most is bejáróul használt töltés *Komollónál* is olyan, mint Sz.-Udvarhelyen. A János Zsigmond korabeli bástyák helyén szöglettel záródott vagy egyszerűen ki volt kerekítve földvárunk. Ezen az oldalon ma 56·7 méter a várfal hossza. Eredetileg azonban 85 m. becsülhetjük

¹ Orbán Balázs A Székelyföld leírása. Első kötet Udvarhelyszék 1868. 589 l. a vár és a reáliskola építése folytán megsemmisült belső épületek alaprajzát szintén közli.

a bástyafokok közepéig képzelt (a—b) római sáncz(fal-vonalat és 90 m. mérhetünk az ellenkező (a—d) éjszaki falra (ma a bástyák nélkül 67 m.) A keleti és nyugati falak a létviszonyoknál fogva még nagyobb eltérést mutathattak. A keleti (c—d) fal hossza 70 m.; a nyugati (c—a) azonban 90. m. lehetett. Ime tehát a daciai castrumok egyik középszeresét képezte Sz.-Udvarhely castruma.¹⁾

Székely-Udvarhely castruma tehát a kisebbek közé tartozott s a bélyegeivel itt kimutatható *Cohors I. Ubiorum* germaniai eredetű legénységének jó részét állandóan a külső őrállomások és a szomszédos *Homorod-Szent Pál* castruma igényelték. Tisztán katonai őrállomást képezvén, itt a keleti Sarmat lapályról fenyegető scythák, roxolánok örökös tűzvonalában polgári jobb módú lakosság alig választá otthonául s azért nagyszámú felírással emlékeztek sem igen rendelkezhetett. A mi faragvány felirat itt létezhetett, azt a zárda és az 1562-ki vár építői semmisíthették meg.

II. A székelyudvarhelyi castrumhoz tartozó római fürdő.

Alig 120 méternyi egyenes légtávolságban a Csonka-várat körülfogó Csergő és Attila út-árok egyesüléséből kivezető Attila utcavég előtt, a város éjszaki széle és a vasúti állomás között elterülő Baromvásártér 1874-iki terület-rendezése deríté fel az udvarhelyi castrum katonai fürdőjének létezését. Vánky Kálmán tagosító mérnök s az akkori munkálatok vezetője, szíves vala a város költségén eszközölt terület-egyengetés közben kezük ügyébe került falak helyét megjelölni nekem is, s az ő útmutatásai nyomán 1894. júliusában Solymosy Endre ev. ref. collegiumi tanártársam lekötelező közreműködésével Ugron János alispán megbízásából tovább folytatott ásátás rendén szerencsésen megállapíthatám a fürdő szerkezetét.

A város érdekében fogantatott 1874-beli munkálatoknál igen

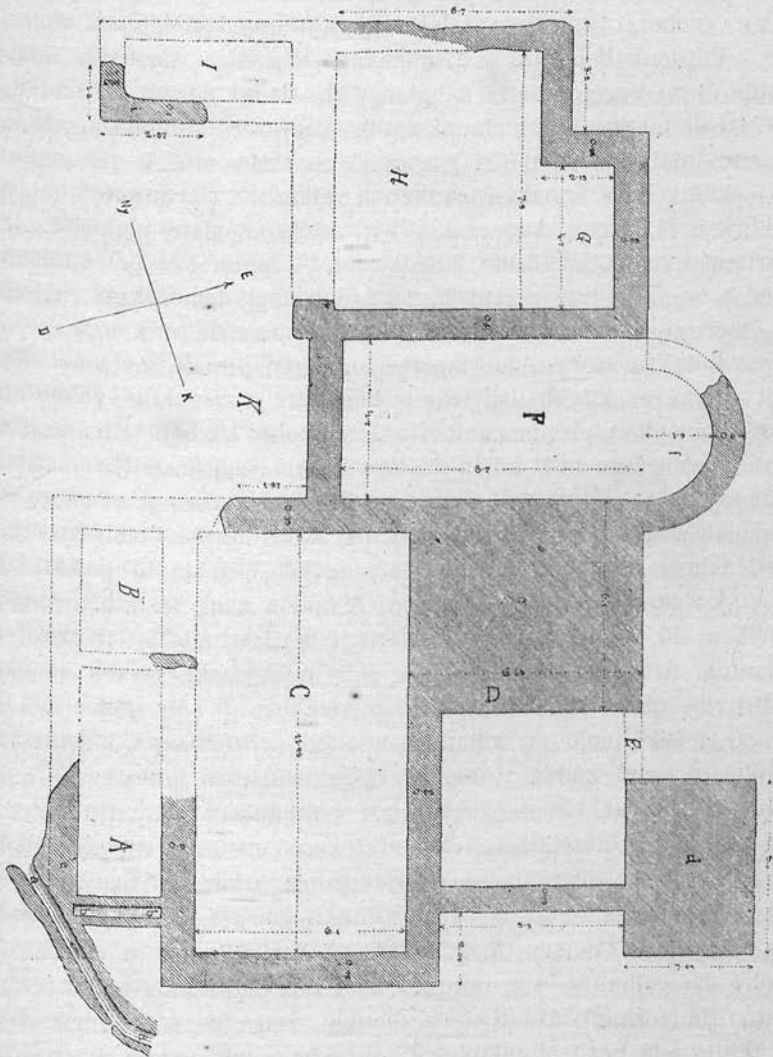
¹⁾ A Torma Károly által kinyomozott *Limcs dacicus* éjszaki végvárakból Tihónál a Szamosra néző Gredistye kelet-nyugati fala 126 m., észak-déli fala 116.25 m. *Romlottnál* Certia az Egregy partján kelet-nyugati fala 210 m., észak-déli fala 150 m. Magyar-Egregynél Largiana a helységtől délre eső Cetate kelet-nyugati fala 183.5 m. a dél-északi 120 m. Vármező felett a Gradistye vagy Cetate hegyen kelet-nyugati 127 m., dél-éjszaki 183.75. Sebesvár aljánál kelet 202, nyugat 205, dél 119, éjszaki 21 m. Alsó-Ilosva 182.06 m. minden oldalról stb.

természetesen kedves gondot fordíthattak az alapfalak szerkezetének és elrendezésének kipuhatolására Minthogy a Küküllőnek lejtő terület a Baromvásártér megállapított színvonalán alúl esett, ilyenformán a rendezési munkálatok a katonai fürdő substructioninak javarésztét is áldozatul követelték, úgy, hogy helyenként az alapfalak is teljesen megsemmisültek. A válaszfalakat és átjárókat ásatásaink közben megkülönböztetni már alig sikerült.

Vánky mérnök elbeszélése szerint akkor még a téglafűtéshez szolgált hengerek, a suspensúra, vagyis a függő padló stucco-rétegeiből egész nagy táblák akadályozták a munkálatokat, úgy, hogy csakányokkal kellett utat nyitniok. Az akkor napfényre került leletek egy részét Szöcs Márton kir. ügyész gyűjtötte volt össze, a kinek özvegye 1894-ben Ugron János alispán felszólítására mindent oda ajándékozott ismét az alakulóban levő megyei múzeumnak. Goos Károly segesvári tanár közel lakóhelyéről szintén ellátogatott az ásatás színhelyére s az ő feljegyzéseinek köszönhetjük arra vonatkozó adatainkat is. A leletek között voltak: érmek Antonius triumvirtól Vespasianus, Traianus korán át Dacia végső időszakáig, M. Julius Philippusig Kr. u. 274-ben. Fegyverek: lándzsák és nyilhegyek mind vasból. Házi eszközök: ekevasak, kalapácsok (egyik nyele fűróul is szolgált), balták, vésők, kések, szegek, szekérvasalási darabok (tengegy-szegek, kerékvasak.) Ékszerekből: arany-, ezüst-, bronzfüggők, gyűrűk, fibulák, hajtűk, gyűrűs kulcsok, csontfésű, egy átlukasztott s kikalapált rézdarab (FRONTO PAVLINI F[ilius], egy méceses FORTIS ismeretes bélyegjegyével.) A fürdőzők nagyszámú csontárat, ruhakapcsoló tűt, hajtűt veszítettek el. Egy Dianát ábrázoló gemmát (a fej mellett 2 sisakos fő, alúl 2 őz) a segesvári ág. ev. főgymnasiumnál láttam.

Vánky Kálmán mérnök neje is melegen érdeklődvén az ásatások iránt, szintén szíves vala velünk a helyszínére kifáradni, megmutatva azon helyeket, hol a vastag cement-padló rétegeket a cement-mészbe erősen berakott vízvezető agyagcsöveket, melegvezető hengereket találták.

Saját ásatásom csupán az alapfalak roncsaira szorítkozhatott, a hol már lelet alig merült fel. A Küküllő, illetve a vaspálya felé eső mélyebb szárnyat erősen megrongálta s részben meg is semmisíté az 1874-iki tereprendezés, mely az innen lebontott törmelékkel

A székely udvarhelyi római fürdő alaprajza.

töltötte ki a tér egyenetlenségeit. Az építő katonaság bélyegeinek két változatát, egy domboru: CIVB nyomatot és egy mély nyomatot: CIVB: C(ohors) UB(iorium) találtam fedélcserepeken és építő téglákon.

Fürdők bejárója (a Csonkavár, vagyis a Castrum felől az Attila-uteza végére esett, a hol egy (b--b-vel jelzett) küszöböt az 1874-beli talajrendezési munkálatok kényszerű rongálásai daczára in situ találtunk. Onnan a jegyszedő, capsarius által is használtatott (A) előfülkébe s annak irányában a vetkezőbe (B) jutottak, melyből jobbra a (11.95 m. hosszú és 6.1 m széles) téglány alakú (C) frigidarium (hideg tükörfürdő) következett. A terem közepét kitöltő víz-medence falát hullámzatosan barázdált téгла-lemezekkel rakhatták ki, mert ilyeneket a szétromboltság daczára találtunk még.

Innen a szomszédos tepidariumba (D) jutunk, mely az előbbinél valamivel kisebb helyiséget képezett s éjszokról valószínűleg favázból épített propnigeumból a lerombolás közben (E) megállapítható praefurniumon át külön fűtőkészülékkel rendelkezett, valószínűleg téli időszakra, a midőn a szomszédos *caldarium* (F) melege nem vala elégséges a tepidarium langyos légfürdőjének előidőzésére. A terjedelmes teremben a falak mentén kétségen kívül padok kínálkoztak a társas-fürdőzők számára. A midőn azok testi hőmérséklete kellően elő vala készítve a *caldarium* (F) használatára: akkor oda mentek. A szintén tágas (8.7 × 4.7 m.) éjszaki részén majdnem Vitruvius útastításának megfelelő méretekben (3.7 m. széles és 1.9 m. sugarú) félkör alakú (f) kihajlásban állott a *labrum*, a hidegvizes leöblítésre szánt káddal; míg az éjszaknyugatra mutató (4.7 m. hosszú 1.25 m. szélességű) egykor bolthajtásos praefurniumon (G) át nyerhette fűtését. És e fölött a szokásos méternyi magas fülkében foglalhatott helyet a meleg vizet tartalmazó kád, sőt azon belül a vízfórraló üst is annak idején. Itt a fűtőszerkezetét, a szén és hamu maradványait is bőviben megtaláltuk. A kijáró ismét a castrum felé délre szolgálhatott, s a falroncsokból ítélve, ott még egy kenő szobán (unctorium) át (K) érkezhettek vissza a vetkezőhöz (B). A Küküllő felé néző éjszaknyugati sarokban találjuk az alapjában is teljesen összerongált gőzfürdőt (laconicum), s annak belépő apodyteriumául vehető éjszaknyugati szöglet-helyiséget (I), mely a *caldarium*-mal (H) közös fűtőszerkezettel rendelkezhetett. A végső fülkét (O) a gondnok lakószobájául és őrhelyéül képzelhetjük, s az terméskövel volt kipadólva.

A tepidarium, caldarium és laconicum melegítését légfűtési rendszerrel eszközölték. A két utóbbiban agyaggal jól kidöngölt, a tepidariumban kikövezett alapot téglapadlóval fedték. Erre 0.068 m. vastag 0.2 m. négyzetes téglákból (egymásra 7-et rakva) olyformán rakták a tartó oszlopokat, hogy a tégták közeit marhaszőrrel kevert *cement-réteg* képezte a jobb hőtartás kedvéért. Az oszlopokat felülről 45 cm. négyzetes téglalapokkal úgy befőttek, hogy szabályos függő padló (suspensura) keletkezett, melyet aztán 0.15 m. vastagságban apróra tört tégladarabokból és cementből kevert anyaggal (ruderatio) beöntötték s felületét erősen lehengetve, kőkeménységű vérvörös és majdnem hajszálnyi vékony talajmázzal (maltha) üvegsímára csiszolták. Az a stucco kőkeménységet nyert a szilárdulás után s még Sz.-Udvarhelyen is, a hol pedig az ismételt ásatások a felső rétegeket összezúzták, jókora darabokban találhattunk. Vánky mérnök elbeszélése szerint azonban az 1874. terület rendezéskor csákányokkal is alig bírták szétütni. E függő padló (suspensura) alatt a caldarium és a laconicum hőmérsékletének állandósítására és fokozására, a falak belső hosszában, most a lerombolás után többé ki nem putható magasságig négyszögletes, kívül gondosan bevakolt, belül egymással négyszögletű réseken közlekedő melegítő csöveket alkalmaztak. De Székely-Udvarhelyen ép úgy, mint Várhelyen¹ és Alsó-Ilosvának Torma Károly által mintaszerű pontossággal kiásott nagyobbik fürdőjében (29 cm. magassága alul, 10.5 felül, 6 cm. átmérőjű) hengeres palackalakú melegvezető csövek is mutatkoztak.

Balneumunk egyes helyiségeinek oldalfalai lehér színlómésszsel valának lesimitva. Falfestmény részleteket nem találtunk; de egyes oszloptöredékek és stucco-darabok arra utalnak, hogy a bejáróknál kőoszlopokat alkalmaztak s belül is stucco-párkányzatok és oszlopok emelték az egésznek diszét.

Vizét a város felett keletre a *Szarkakő*-hegy felöli magaslatokról most is beszoigáló, s az országúttól is áthidalt árok irányában vezethették le. A belépő előtt jelzett vízelvezető és téglával kibélelt csatornát 3 meter hosszúságban megtaláltam. Ebbe ömölhetett a caldarium elhasznált vize s szabályszerű csövezeték hozhatta a szük-

¹ Király Pál *Ulpia Traiana Augusta Colonia Dacica Sarmizegetusa metropolis*. Budapest 1891. Athenaeum 107 és Szabó Ferencz földrajz-történelmi könyvtárában megjelent Dacia provincia Augusti I. kötet 187. l.

séges vizet. A jól beágyalt vízvezető agyagsöveket is megtaláltuk. Az épület ólomvezetéke elpusztult, illetőleg a gótok pusztításának esett áldozatául.

A fürdőzők által elveszített ékszerekből, csont-tükből, fibulákból ítélve, a katonák családtagjai s a Csonkavár castrumától épen a fürdőig a Csorgó és Attila-utczák tájára helyezhető *Kaunabe* lakossága között a nők is jelentékeny számban lehettek.

A székely-udvarhelyi castrum és katonai fürdő egészen a keleti határszélre, a Szarmat-lapályról annyiszor megújult támadások örökös tűzvonalaiba esett. Történetét idáig mély homály borítja s az egyetlen útbaigazító jelt a Philippus Arabssal záródó éremletek szolgáltatják.

Philippus kormányzási első éveit az Aldunánál és Dáciában a góthok és karpok támadásai teszik emlékezetessé. A góthok a Keleti-tenger partjairól előbb hatolva, már 167 től Kr. u. a Sudet-herziniái hegyrendszerből a Kárpátokig elhelyezkedett népek területeit erőszakosan megbolygatva, a markomann háborúk felidézöiül tekinthetők. Minthogy ezt a néprajzi védvonalat akkor nem szakíthatták át: 200 körül a Pontus Euxinus felé fordultak s a Dacia külső határszélein elhelyezkedett bastardokat háborgatták. 215 körül már a Duna deltáiban, az egykor Moesiához számított Szereth Hierassus és Pruth (Borysthenes) vidékén fészkeltek be magukat s ott Caracalával harcoltak. Maximius, a későbbi császár Macrinus idejében (217/8) Moesiában lakozva a góthokkal és alánokkal ajándékokat cserélt.¹ Lehet, hogy a rómaiak szintén ajándékokkal biztosították a szomszédsági jó viszonyt.² Ilyen évi ajándékokat követeltek a felbátorodott *karpok* is Tullius Minophilustól Moesia helytartójától. Körülbelül ezt a területi elhelyezkedést szemléleti a Tabula Peutingeriana, a midőn a góthokat Daciától keletre s ezeken kívül is a gepidákat, nyugat felé a *szarmatákat* (kik alatt hihetőleg a Duna-Tisza

¹ Capit. V. Maximini duo C. 4. Sub Macrino, quod eum, qui imperatoris sui filium occiderat, vehementer odisset, a militia desit in Thracia in vico, ubi genitus fuerat, possessiones comparavit ac semper cum Gothis commercia exercuit. Amatus est autem unice a Getis quasi eorum civis. Alani quicumque ad ripam venerunt amicum eum donis vicissim recurrentibus adprobabant.

² Jordanis (De Ges. orig. 19.) írja: Nam quamvis (Gothi) remoti sub regibus viverent suis reipublicae tamen Romanae foederati erant et anima muna percipiebant.

közt *jazigok* értendők), s éjszak felé *vend* és más szlávokat jelölt.

Ez a szomszédság rendkívül kétségbeejtő helyzetet teremthetett a Hargita aljának római táborhelyeire, de legkivált a *gyimesi*-szoros nyilatán épen az ellenséges népek czéltablájául szolgált udvarhelyi castrumra nézve. A karpok rablótámadásaitól szerencsésen megszabadult daciai lakosok egyike, a ki nevéből ítélve, alkalmasint a katonai telepek üzletemberei közé tartozott, Apulumba menekülve hálaülködik Jupiternek a karpoktól való szerencsés megszabadulásáért.¹ Akkora volt a rémület ez éjnapi támadások korában, hogy *Galerius* (a későbbi császár anyja) is a Dunán át Moesia superiorba átmenekül a *karpok* veszélyes közelségéből.²

A veszedelem nagyságát eléggé jellemzi, hogy maga *Philippus* császár személyesen sietett a minden oldalról veszélyeztetett tartomány védelmére s minden oldalról oda összpontosított haderővel szoritja túl, nagy hihetőség szerint épen a két Küküllő vonalán s a gimesi szoros felé a karpokat és szövetségeseiket. Kr. u. 248-ban fényes diadalmenettel ünnepli a római senatus Philippus diadalát Dacia határait megerősítik újra, a helyőrséget megerősítik, a góthoknak ígért ajándékokat felmondták, s mindenki bizalommal tekintett a fényes hadi sikerek után a jövőndő elé.

Csakhogy a góthokat a véres tanúság sem szoríthatá többé tűzhelyeikhez. A népvándorlás ellenállhatatlan hullámtorlatai őket sem hagyák nyugodtan s a véginségtől csakis újabb rabló hadjáratokban kereshettek szabadulást. Ilyen formán *Ostrogotha* góth király Moesia és Thracia virágzó gyarmataiban keresett kárpótlást s oly elkeseredett kitartással folytatta a küzdelmet, hogy *Decius*, a későbbi császár és akkori helytartó személyes bátorságával sem fordíthatá a római sasok felé a szerencsét. Sőt a legiok fegyelmetlensége egyenesen az ellenség kezére játszotta a csaták sikereit s a büntetésből elbocsátott legionariusok nem átallozták az ellenség soraiba lépni, úgy hogy utoljára a *góthok*, (*taifalok*, *astingok*) mellett saját volt alattvalói ellen is kénytelen vala a minden oldalról szo-

¹ Corpus Inscript. Latin. III. 1051. J(ovi) O(ptimo) M(aximo) G. Val. Sarapio a *Carpis Iibertus* pro salute sua et suorum v(otum) l(ibenter) p(osuit).

² Lactantius: De mort. persec. c. 9. infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat.

rongatott Decius védekezni. Csakis Marcianopolis megostromlása után sikerült a góthokat visszavonulásra bírni, miután otthonukban ők is fenyegetve látták magukat a gepidák által. Ellenfelükkel leszámolva ismét Róma ellen fordultak, a mikor Ostrogotha a pártok versengésének áldozatául esett. Utóda (Kniva) még nagyobb erővel készült a támadásra s a moesiai legiok kétségbeesett helyzetükben Deciust császárnak kiáltják ki, azon reménységben, hogy az ő befolyásával megfelelő segítségben részesülnek. Decius a nem várt és nem keresett méltóságot katonái megnyugtatóására fogadta el csupán és Pilippust levélelileg biztosítá, hogy a mint Rómába térhet, azonnal kész lemondani. Adott szava daczára nem térhetett ki a féltékeny imperator elől, a ki Veronánál csatára kényszeríté, melyben azonban maga is elesett.

Ez a viszály s a moesiai és daciai helyőrségnek a császárok versengésébe vegyülése a barbárok harci kedvét és vakmerőségét újból feléleszté, úgy hogy Decius egész Daciát feldúlva találta, sőt már Pannoniában a Dunától is harczolva hatolhatott előre.¹ Még Apulum (legio XIII. gemina praetoriuma) sem kerülhette el a pusztulást s Colonia Nova Apulensisként hálálkodik 250 ben Deciusnak, mint restitutori Daciarum.²

S ha már Apulum a hatalmas központi vár ily siralmas sorsra jutott, minő szomorú helyzete lehetett a határszéli váraknak! Decius vaserélye, katonai ügyessége ideig-óráig új életre galvanisálta az elalélt s a barbárság örökös támadásaiban kimerült Daciát. Lehet, hogy itt a távol végvidék ujjáteremtőjét ünneplé Deciusban, a ki szervező tehetségét a nehéz, válságos időkben annyira érvényesíteni tudta. Az udvarhelyi fürdő érem-leleteinek 248-al záródó sorozata s az a szembeötlő pusztulás, a mit a fürdő falrészletei illusztrálnak, aligha nem arról tanúskodnak, hogy ennek a vidéknek rómaisága Deciuszal véget ért s a hátralevő rövid pár évet már aligha küzdöttek rendszeres táborhelyen az ide vezényelt segédcapatok.

¹ Aurel Vict.: Decii barbaros trans Danubium persectantes.

² C. I. L. M. 1176 Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Mess(io) Quinto Tra-ceno Decio P(ío) F(elici) Aug(usto) P(ontifici) M(aximo) torb(unia) pot(estate) II co(n)s(ulari) II P(atrici) P(atriciae) Restitutori Daciarum Col(onia) Nova Apulensis.